

تحلیلی بر کم و کیف سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران

ملیحه شیانی^۱ و محمدرضا انصاری^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۳/۱۹ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۷/۱۸

چکیده

سرمایه اجتماعی دربردارنده سرمایه و منابع حاصل از نهادها، روابط و هنجارهایی است که کنش متقابل اجتماعی جامعه را به لحاظ کمی و کیفی شکل می‌دهند. مطالعه و سنجش سرمایه اجتماعی فی‌نفسه می‌تواند به ایجاد سرمایه اجتماعی منجر شود و به اعضای اجتماع کمک کند تا مسائل خود را بازناندیشی کنند، تصمیم‌های بهتری برای برنامه‌ریزی بگیرند و انسجام پیوسته اجتماع را بارور سازند. بر همین اساس موضوع نوشتار حاضر سنجش سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران و برخی عوامل مؤثر بر آن است. در این مطالعه با کاربرد روش پیمایش از ابزار پرسشنامه برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. برای انتخاب نمونه‌های مناسب، از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای و به منظور تعیین روایی و پایایی به ترتیب از اعتبار صوری و آلفای کرونباخ استفاده شده است. نتایج بررسی شاخص‌های سرمایه اجتماعی دانشجویان نشان می‌دهد که تنها حدود یک‌پنجم دانشجویان از سرمایه اجتماعی بالایی برخوردارند و در مجموع سرمایه اجتماعی دانشجویان نسبتاً پایین است. پایین‌ترین حد مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مربوط به مشارکت اجتماعی رسمی است. این مسئله در کنار سایر عوامل حاکی از ضعف سرمایه اجتماعی دانشجویان است به ویژه در ابعاد مدرن مثل عضویت و فعالیت در نهادهای مدنی که نکته مهمی از وضعیت جوانان در جامعه را نشان می‌دهد. این وضعیت متأثر از عوامل متعدد خرد و کلان است.

کلیدواژه‌ها: اعتماد، دانشجوی، روابط، سرمایه اجتماعی، مشارکت.

بررسی مسائل اجتماعی ایران، دوره ۵، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، ص ۳۶۸-۲۹۷

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. نویسنده مسئول، دانشیار گروه برنامه‌ریزی اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران. mshiani@ut.ac.ir

۲. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران. mransari@ut.ac.ir

مقدمه

ایده سرمایه اجتماعی سابقه ذهنی طولانی در علوم اجتماعی دارد و برخی آن را در آرای اندیشمندان متقدم کلاسیک جستجو می‌کنند. سرمایه اجتماعی را می‌توان دربردارنده سرمایه و منابع حاصل از نهادها، روابط و هنجارهایی دانست که کنش متقابل اجتماعی جامعه را به لحاظ کمی و کیفی شکل می‌دهند (چلبی، ۱۳۸۴: ۳).

استحکام روابط اجتماعی، احساس دوری و نزدیکی افراد نسبت به هم یا پیوند قوی روابط بین افراد، عوامل اساسی دوام و استمرار این روابطند. انسان‌ها به طور ذاتی در تعامل و تقابل با دیگران نیازهای خود را برطرف ساخته و گذران امور می‌کنند. آثار این کنش‌های متقابل و نقش آنها تا حدی است که حذف آن زندگی را غیر ممکن می‌سازد اما دانشمندان علوم اجتماعی کنجکاوانه در جوامع به شناسایی این کنش‌ها پرداخته و به مجموع عواملی پی برده‌اند که آنها را سرمایه اجتماعی^۱ نامیده‌اند. این مفهوم دربرگیرنده ابعادی چون اعتماد، همبستگی و وفاق اجتماعی میان اعضای یک گروه یا یک جامعه است (معدفر، ۱۳۸۴: ۳۴).

با این حال دو عامل اصلی سبب اهمیت سرمایه اجتماعی شده است: نخست تأکید آن بر پیامدهای مثبت جامعه‌پذیری و دوم قرار دادن پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی در چارچوب بحث سرمایه و توجه به این موضوع که چگونه اشکال غیر پولی نظیر قدرت، نفوذ و شبکه‌های ارتباطی می‌توانند مانند دارایی و حساب بانکی افراد عمل کنند. بحث سرمایه اجتماعی جایجایی منابع بالقوه سرمایه را امکان‌پذیر کرده و فاصله جنبه‌های جامعه‌شناختی و اقتصادی را کاهش می‌دهد. این ویژگی‌ها باعث جلب نظر سیاست‌گذارانی می‌شود که به دنبال راه‌حل‌های کم‌هزینه‌تر و غیر اقتصادی برای مسائل اجتماعی‌اند (فیروزآبادی و ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۵: ۱۹۹-۱۹۸).

محققان بی‌شماری بر این عقیده‌اند که در مسائلی چون آموزش، فقر شهری، بیکاری، پیشگیری از جرایم و مصرف مواد مخدر و حتی بهداشت و سلامت، دسترسی به شرایط زندگی بهتر در جوامعی که به لحاظ مدنی فعال‌اند، حاصل می‌شود. از جمله سازوکارهایی که مشارکت مدنی و ارتباط اجتماعی از طریق آنها نتایج بهتری مانند مدارس بهتر، توسعه اقتصادی سریع‌تر، جرایم پایین‌تر و دولت‌های کارآمد را در پی خواهد داشت، سرمایه اجتماعی

است. سرمایه اجتماعی به مشخصه‌های سازمان‌های اجتماعی مانند شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اجتماعی اطلاق می‌شود که هماهنگی و همکاری برای دستیابی به منفعت دوجانبه را تسهیل می‌کنند (پاتنام، ۱۹۹۵).

ایران در زمره جوان‌ترین کشورهای جهان طبقه‌بندی شده و با ویژگی منحصر به فرد جوانی جمعیت شناخته می‌شود. در این جامعه مطالعه و پژوهش مستمر به منظور شناخت وضعیت جوانان به ویژه قشر دانشجو و بازتاب نتایج آن به نهادها و دستگاه‌های ذی‌ربط برای ساماندهی امور جوانان به مثابه گردانندگان آینده کشور از مهم‌ترین استراتژی‌های توسعه پایدار محسوب می‌شود؛ بنابراین، مطالعه سرمایه اجتماعی دانشجویان از اهمیت بسیاری برخوردار است. برخی پژوهشگران به روند فرسایشی سرمایه اجتماعی موجود برای جوانان طی چند دهه اخیر هم در درون و هم بیرون از خانواده اشاره دارند که توأم با رشد فردگرایی و تقدم مصالح فردی به جمعی بوده است (شارع‌پور، ۱۳۸۰: ۱۰۹).

بدیهی است در جامعه جوان ایران، سنجش سرمایه اجتماعی می‌تواند حمایت سیاسی برای سرمایه‌گذاری در این حوزه را کسب کند و به تحلیل‌گران سیاسی، مدیران و مسئولان مبنای منسجمی را برای تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی اعطا کند؛ بنابراین سنجش دقیق سرمایه اجتماعی با شاخص‌های مناسب هم به اجتماعات و هم به حکومت کمک خواهد کرد. بی‌گمان سرمایه اجتماعی واقعی پویاست و فراتر از روابط ساده علت و معلولی یا سرمایه‌گذاری و سود معنا می‌شود، این امر بر ضرورت توجه به تنوع و تفاوت سنجش سرمایه اجتماعی اشاره دارد چرا که برخی افراد و گروه‌ها در جامعه فعال و مشارکت‌جویند و گروهی نیستند. این تفاوت‌ها باید بهتر سنجیده شوند تا بصیرت‌هایی راجع به چرایی وقوع آنها و چگونگی طرح مسائل مرتبط به دست آید. البته باید توجه داشت که میزان سرمایه اجتماعی با تنوع و پیچیدگی بسیار روبروست، از این رو مسئله اصلی کشف شاخص‌های ایده‌آل نیست بلکه استفاده از شاخص‌ها و بیان توصیف‌ها و کسب اعتماد به نفس جهت انجام کار با عدم قطعیت ذاتی است (کاوای^۱، ۲۰۰۴).

از این روست که بسیاری از شاخص‌هایی که محققان برای سنجش سرمایه اجتماعی به کار برده‌اند نقد شده‌اند. تأکید می‌شود سرمایه اجتماعی را به عنوان مفهومی پیچیده نمی‌توان

با یک سنجۀ منفرد یا یک عدد سنجید. برای این کار به مجموعه‌ای از شاخص‌ها نیاز است تا بتوان ابعاد گوناگون آن را مقایسه کرد (کریشنا، ۱۳۸۴). در کنار این امر باید توجه داشت چیزی که کارها را دشوارتر می‌سازد فقدان شاخص‌های قابل مقایسه‌ای است که در طول زمان و مکان به صورت تطبیقی و مطمئن تداوم داشته باشند (لیبرکا و پاراسکوپالوس^۱، ۲۰۰۲ به نقل از موسوی، ۱۳۸۶: ۱۰). هنوز هیچ شاخص فراگیری برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی و تحولات آن وجود ندارد. برخی صاحب‌نظران معتقدند مفهوم‌سازی و اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی در جوانان و دانشجویان به دلایلی، متمایز از مفهوم‌سازی و اندازه‌گیری آن در کل جمعیت است. از نظر مفهومی، تحقیقات موجود در مورد جوانان، آنها را به طور کلی خریداران سرمایه می‌داند تا تولیدکنندگان آن (مارو^۲، ۲۰۰۲). به‌رغم این تفاوت‌ها دانشجویان و جوانان وارد شبکه‌های دوستانه اجتماعی می‌شوند، در فعالیت‌های محلی شرکت می‌کنند، برای خود ارتباطات جدید ایجاد می‌کنند و برای والدین‌شان روابط تازه به وجود می‌آورند (ادوارد، ۲۰۰۳: ۱۲). بسیاری از شاخص‌های اجتماعی با توانایی تعریف «اجتماع» به عنوان یک محدوده جغرافیایی معین در ارتباط است و این برای جوانان مشکل‌زاست چون آنان اجتماع را بیشتر به شکل اجتماعات مورد علاقه‌شان تعریف می‌کنند «مدرسه، مرکز شهر و خیابان‌ها، منزل دوستان و خانواده و بعضی اوقات دو خانه به جای یک منطقه جغرافیایی قابل شناسایی و ...» (مارو^۳، ۲۰۰۲: ۲۳).

از این‌رو امروزه در اکثر جوامع جهان به سرمایه اجتماعی به عنوان موضوع محوری مباحث نظری و تحقیقات تجربی توجه می‌شود. جامعه ایران نیز در سال‌های اخیر این مفهوم را در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های خود به ویژه برنامه چهارم توسعه مبنای قرار داده است. بر همین اساس، شناسایی این موضوع و سنجش مفهوم و عوامل مؤثر بر آن در میان تمام اقشار جامعه ضرورتی تام می‌یابد. سنجش سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان به عنوان قشر تحصیل‌کرده و اثرگذار بر جریان‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جامعه می‌تواند از اهمیت خاص برخوردار باشد.

به این ترتیب، پیچیدگی سنجش سرمایه اجتماعی، پیامدهای مثبت آن در حوزه‌های مختلف و اهمیت جوانان و دانشجویان در جامعه، اهمیت و ضرورت موضوع را در دو بعد

1. Lyberaki & paraskevopoulouse
2. morrow
3. Morrow

آشکار می‌سازد: از بعد نظری بر شناخت موضوع سرمایه اجتماعی آن‌هم در جامعه ایران می‌افزاید که مبنایی برای رشد جامعه‌شناسی خواهد بود و از بعد کاربردی هم می‌تواند برای ارتقای سرمایه اجتماعی مبنای مطالعاتی را برای سیاست‌گذاران، مدیران و برنامه‌ریزان به خصوص در حوزه‌ها و نهادهای مرتبط با جوانان و دانشجویان فراهم آورد.

مبانی نظری

در زمینه مفهوم سرمایه اجتماعی در میان صاحب‌نظران بحث‌های زیادی شکل گرفته است که از دهه ۱۹۲۰ تا ۱۹۸۰ بارها در حوزه‌های مختلف علمی نظیر اقتصاد، فلسفه، سیاست، تعلیم و تربیت و جامعه‌شناسی از این مفهوم استفاده شده است. برای درک روشن و دقیق‌تر مفهوم بایستی به آثار نظریه‌پردازان کلاسیک مراجعه کرد. افرادی چون مارکس، وبر، زیمل، جان دیویی و وبلن را می‌توان از پیشگامان این مباحث دانست. از دیگر صاحب‌نظران می‌توان به آدام اسمیت و دوتوکویل اشاره کرد که سهم قابل‌توجهی از رشد مفهوم و شکل‌گیری نظریه‌های سرمایه اجتماعی داشته‌اند. دورکیم در این زمینه ابعادی از قراردادهای اجتماعی را مطرح ساخته است. تالکوت پارسونز سرمایه اجتماعی را در بحث ارزش‌ها و هنجارها تشریح کرده است. سرمایه اجتماعی با وجود عدم ارتباط با محتوای قراردادهای اجتماعی از چشمداشت‌ها و ارزش‌های حاکم بر اجتماعات و گروه‌ها برمی‌خیزد و انسان‌ها را وامی‌دارد تا در چارچوب معینی با یکدیگر رفتاری انسانی داشته باشند. به بیان دیگر آنگاه که افرادی از گروه‌های اجتماعی مختلف به دلیل قراردادهای اجتماعی با هم مرتبط می‌شوند پس از مدتی که از وضع قراردادشان می‌گذرد به تدریج روابط اجتماعی دیگری که فی‌نفسه نه ناشی از قراردادنند و نه به آن مربوط می‌شوند، شکل می‌گیرد و گاه مستقل از قرارداد ادامه یافته حتی در مواردی از اصل قرارداد مهم‌تر می‌شوند. دورکیم معتقد است چنین روابط انسانی پیش‌شرط شکل‌گیری و دوام کنش‌های متقابل اجتماعی و شکل‌گیری شبکه‌ها و گروه‌های اجتماعی است. جالب آن‌که، کمک متقابل، انجام کاری برای عضوی از گروه خودی یا سایر گروه‌ها، بیان اطلاعاتی مفید و به طور خلاصه تمام منابعی که در قالب سرمایه اجتماعی مطالعه شده از رفتار انسانی و چشمداشت‌های ناشی از روابط متقابل شکل گرفته است (موسوی، ۱۳۸۶: ۳۲).

تأثیرگذاری جورج زیمل بر مباحث سرمایه اجتماعی به طور مستقیم و غیر مستقیم با بحث از مبادله دوجانبه مطرح شده است. چنین مبادلاتی زمانی ممکن می‌شود که افراد وظایف متقابل خود در مورد دیگران را کاملاً درک کرده و آن را بپذیرند.

بررسی تأثیر کارل مارکس را می‌توان در ارتباط با مفهوم سرمایه^۱ دریافت که محور اصلی برقراری روابط اجتماعی و شکل‌گیری نابرابری‌های اجتماعی به ویژه در کشورهای سرمایه‌داری بوده است. به عبارت دیگر، ارتباط قدرت طبقات یا منبع قدرت طبقات سرمایه بوده که گونه‌ای خاص از روابط اجتماعی را پدیدار می‌سازد.

متفکران کلاسیک به ویژه دورکیم، زیمل، مارکس و وبر همگی از روابط متقابل اجتماعی، همبستگی گروهی، وجود شبکه روابط در ساختار اجتماعی، قرارداد متقابل، منافع شخصی و گروهی، مبادله دوجانبه، اجتماع محلی و وظایف و پیوندهای اجتماعی یاد می‌کنند. آنان مفاهیم بنیادی را پدید آورده‌اند که سرمایه اجتماعی بر روی آن ساخته شده و با تفاسیری مختلف، عرضه شده است.

با پذیرش سرمایه به عنوان رابطه‌ای اجتماعی، این مفهوم در خلأ قرار نمی‌گیرد. در نگاه مارکسی، انواع عوامل خارجی وجود دارند که در رابطه با سرمایه، گاه به عنوان داده و گاه به عنوان ستانده عمل می‌کنند. سرمایه ممکن است بر سرمایه اولیه بیفزاید و یا از آن بکاهد و در مواردی آن را کاملاً نابود سازد. گرچه برخی از پیروان مارکس اساساً سرمایه‌بودن سرمایه اجتماعی را نمی‌پذیرند، لیکن همگی در این برداشت اتفاق نظر دارند که سرمایه اجتماعی حال هر چه که باشد، "به روابط تولیدی و زندگی آفرین خلاقانه اشاره دارد که بین مردم به جریان می‌افتد و ممکن است به سرمایه تبدیل شود" (موسوی، ۱۳۸۶: ۳۸).

تالکوت پارسونز با تأثیرپذیری از دورکیم تأثیر عمیقی بر مباحث سرمایه اجتماعی داشته است. به طوری که مفاهیم به‌کاررفته توسط پارسونز به نوعی در مباحث سرمایه اجتماعی وجود دارند. به ویژه تأکید او بر کنش‌های متقابل و ارزش‌ها و هنجارها که در قالب قیود و معیارها بیان شده‌اند. بحث دقیق‌تر سرمایه اجتماعی در نظر پارسونز را می‌توان در زمینه مفهوم اجتماع دریافت. اجتماع یکی از چهار خرده‌نظام اصلی برای حفظ نظم در جامعه است. اجتماع حوزه تعاملات اجتماعی در جهت شکوفایی احساسات، عواطف و تولید تعهد، وفاداری و

مسئولیت‌پذیری لازم برای به هم وصل کردن افراد و گروه‌هاست. پیدایش دوستی، مودت، اعتماد، همبستگی و انسجام اجتماعی از کارکردهای خاص خرده‌نظام اجتماع است. کم و کیف کارکرد آن به نوع اجتماع و ویژگی‌های سایر خرده‌نظام‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و نوع تعامل آنها با هم بستگی دارد.

در جوامع سنتی اجتماعات محلی کوچک غالب است. خاص‌گرایی، عاطفه‌گرایی، رابطه‌گرایی و جانب‌داری و بر عکس در جوامع مدرن عام‌گرایی، فردگرایی، ضابطه‌گرایی و... رواج دارد. مطالب پارسونز درباره انواع اجتماعات خاص و عام و متغیرهای الگویی او منبع مباحث جدیدی شده که امروزه در زمینه انواع سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی مطرح می‌شود (پارسونز، ۱۹۶۶ به نقل از عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶: ۲۰۰).

بورديو اولین کسی است که به زعم پورتز (۱۹۹۸: ۳) تحلیل منظمی از سرمایه اجتماعی به دست داده و این مفهوم را چنین تعریف کرده است «سرمایه اجتماعی حاصل انباشت منابع بالقوه و یا بالفعلی است که مربوط به مالکیت یک شبکه بادوام از روابط کم و بیش نهادینه‌شده فردی است که با عضویت در یک گروه ایجاد می‌شود» (بورديو، ۱۹۸۵: ۲۴۸). تلقی بورديو از این مفهوم ابزاری است، زیرا متوجه منافع اجتماعی است که فرد به سبب مشارکت در گروه‌ها به دست می‌آورد و به ایجاد عامدانه جامعه‌پذیری با هدف رسیدن به این منبع در گروه می‌پردازد. در مجموع بورديو بر تبدیل‌پذیری اشکال مختلف سرمایه و بر تقلیل نهایی همه اشکال به سرمایه اقتصادی تأکید دارد. وی سرمایه اقتصادی را به عنوان کار انسانی انباشته‌شده، تعریف می‌کند. پس کنشگران از طریق سرمایه اجتماعی می‌توانند دسترسی مستقیمی به منابع اقتصادی (وام‌های یارانه‌ای، راهنمایی‌های سرمایه‌گذاری، بازارهای حفاظت شده و...) داشته باشند. آنها می‌توانند سرمایه فرهنگی خود را از طریق تماس با کارشناسان و یا افراد معتبر یعنی افراد دارای سرمایه فرهنگی متسجم افزایش دهند و یا به گونه‌ای دیگر آنها می‌توانند با مؤسسه‌هایی که اعتبارات با ارزش و سرمایه فرهنگی نهادینه‌شده عرضه می‌دارند، مرتبط شوند. از سوی دیگر، اخذ سرمایه اجتماعی مستلزم سرمایه‌گذاری آمرانه در منابع اقتصادی و فرهنگی است. گرچه بورديو بر تقلیل سرمایه اجتماعی و فرهنگی به سرمایه اقتصادی تأکید دارد لیکن فرایندهایی که باعث این امر می‌شوند این ویژگی اقتصادی را ندارند و هر یک پویایی‌های خود را داشته و نسبت به مبادله‌های اقتصادی شفافیت کمتر و عدم قطعیت بیشتری دارند. برای مثال، مشخصه تعاملات مربوط به حوزه سرمایه اجتماعی تعهدات نامشخص،

افق‌های زمانی نامعلوم و تخطی ممکن از انتظارات متقابل (کارهای هیئتی و متناقض با سلسله مراتب بوروکراتیک) است؛ اما با وجود شفافیت بسیار اندک این تعاملات می‌توانند موجب پوشاندن جنبه‌های خشک معاملات بازاری شوند (بوردیو، ۱۹۷۹ و ۱۹۸۰، به نقل از پورترز، ۱۹۹۸: ۳-۴). به زعم جیمز کلمن سرمایه اجتماعی شیئی واحد نیست بلکه چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آنها جنبه‌ای از ساخت اجتماعی اند و کنش‌های معین افراد را در درون ساختار تسهیل می‌کنند. سرمایه‌های اجتماعی مانند شکل‌گیری‌های سرمایه‌های دیگر، مولد است و دستیابی به هدف‌های معینی را که در نبود آن دست‌یافتنی نخواهند بود امکان‌پذیر می‌سازد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۴). کلمن برخی از روابط اجتماعی را که می‌تواند منابع سرمایه‌ای سودمندی ایجاد کنند به شرح ذیل نام می‌برد: تعهدات و انتظارات، ظرفیت بالقوه اطلاعات، هنجارها و ایدئولوژی. رابرت پاتنام معتقد است موفقیت در غلبه بر معضلات عمل جمعی و فرصت‌طلبی که در نهایت به ضرر خود افراد تمام می‌شود به زمینه اجتماعی گسترده آن بستگی دارد. همکاری داوطلبانه در جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی عظیمی را به شکل هنجارهای عمل متقابل و شبکه‌های مشارکت مدنی به ارث برده، بهتر صورت می‌گیرد.

فوکویاما سرمایه اجتماعی را عنصر فرهنگی جوامع مدرن و پیش‌نیاز فرهنگی دموکراسی لیبرال باثبات می‌داند. وی از این اندیشه توکویل استفاده می‌کند که دموکراسی‌ها افراد را آزاد می‌آفریند. فوکویاما سرمایه اجتماعی را چنین تعریف می‌کند: سرمایه اجتماعی، شکل و نمود ملموسی از یک هنجار غیر رسمی است که باعث ترویج همکاری بین دو یا چند فرد می‌شود. هنجارهای تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی می‌توانند از هنجار روابط متقابل دو دوست گرفته تا آموزه‌های پیچیده‌ای همچون مسیحیت یا آیین کنفوسیوسی را در برگیرند. این هنجارها باید در روابط بالفعل آدمیان به طور عینی مصداق یابند، البته چنین نیست که هر مجموعه‌ای از هنجارها با مصداق عینی به تشکیل سرمایه اجتماعی بینجامد، این هنجارها باید به ایجاد افزایش همکاری در گروه منجر شوند و لذا با فضایل سنتی چون درستکاری، وفای به عهد، قابل اعتماد بودن، روابط متقابل و نظایر این‌ها مرتبط‌اند.

به این ترتیب در نظریه‌ها به عناصر تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی به اشکال مختلف اشاره شده است. این نظریه‌ها مبنای شکل‌گیری پژوهش‌های متعددی در علوم اجتماعی و اقتصادی شده است. با وجود این، سنجش و مطالعه سرمایه اجتماعی در ایران بسیار نوظاست،

هر چند مطالعاتی که به بررسی مسئله عمل جمعی و مشارکت‌های داوطلبانه در اشکال مختلف در جامعه ایران در گستره تاریخ و در دوران معاصر می‌پردازد از سابقه بیشتری برخوردار است. شیانی، موسوی و مدنی قهفرخی در تحقیقی با عنوان سرمایه اجتماعی جوانان در ایران توضیح داده‌اند که تراکم ۳۵ درصدی جمعیت کشور در گستره سنی ۱۵-۲۹ سال به عنوان جمعیت فعال جامعه مزیتی نسبی است، اما چنانچه از این فرصت و مزیت به درستی استفاده نشود فرصت‌ها به تهدیدهای جدی تبدیل خواهند شد. در این میان، سرمایه اجتماعی در کنار دیگر سرمایه‌ها فرایند پیش‌بینی‌شده در برنامه‌ها را تسهیل و امکان تحقق اهداف را فراهم می‌سازد. آنان به منظور سنجش سرمایه اجتماعی جوانان از مقیاس چندبعدی استفاده کرده‌اند. این پژوهش در میان ۴۵۰۰ نفر از افراد ۱۵-۲۹ سال ساکن در استان‌ها اجرا شده است. نوع تحقیق پیمایش و تکنیک گردآوری اطلاعات پرسشنامه بوده است. یافته‌ها نشان داده است که ضعف سرمایه اجتماعی جوانان به ویژه در بعد روابط انجمنی و اعتماد به ناآشنایان و مسئولان است. تأثیر ویژگی‌های فردی و اجتماعی بر سرمایه اجتماعی جوانان هم معنادار بوده است. با توجه به معناداری روابط و غلبه سرمایه اجتماعی سنتی در میان جوانان، بهبود محیط اجتماعی، تقویت نهادهای مدنی و اصلاح بینش‌ها، نگرش‌ها و کنش‌های افراد را پیشنهاد داده‌اند.

در مطالعه تاجبخش و دیگران (۱۳۸۲) سه مؤلفه اصلی سرمایه اجتماعی آگاهی، اعتماد و مشارکت استفاده شده و در بررسی دیگری، تأثیر سرمایه اجتماعی بر کارایی شوراهای محلی در استان فارس سنجش شده است. بررسی تجربی سرمایه اجتماعی جوانان در مازندران نشان می‌دهد، دو نوع گروه و سازمان مدنی در قلمرو خصوصی، اخلاق فردی، ورزش و اوقات فراغت و قلمرو سیاسی و اقتصادی از هم تفکیک شده که درصد قابل توجهی از جوانان عضو نوع اول بوده و سرمایه اجتماعی آنان از نوع پیونددهنده است. سطح بالای این نوع در کنار کمبود سرمایه اجتماعی متصل‌کننده، تبیین‌کننده سطح پایین اعتماد اجتماعی در نمونه فرض شده است (شارع‌پور، ۱۳۸۳).

در پژوهش دیگری به مسئله سرمایه اجتماعی و رفتارهای داوطلبانه جوانان پرداخته شده و در آن کیفیت و شدت سرمایه اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای در مرزبندی عرصه‌های خصوصی و عمومی و رفتار شهروندی داشته است (ذکایی، ۱۳۸۲). در مطالعه‌ای مشابه، در حالی که بعد هنجاری سرمایه اجتماعی گرایش‌های داوطلبانه را تقویت می‌کند، بعد ساختاری سرمایه اجتماعی بروز این رفتارها را تسهیل می‌کند (روشنفکر، ۱۳۸۵).

محققانی همانند ملاحسنی (۱۳۸۱) سرمایه اجتماعی را در ارتباط با نوع دینداری دانش‌آموزان، موسوی خامنه (۱۳۸۳) سرمایه اجتماعی و سلوک اجتماعی و مرجایی (۱۳۸۳) سرمایه اجتماعی دانشجویان را بررسی کرده‌اند. در پژوهش‌های دیگر، سرمایه اجتماعی و ارتباط آن با موضوعات و مسائل دیگر مطرح شده است (فیروزآبادی، ۱۳۸۴؛ طاهری، ۱۳۸۲؛ برهان، ۱۳۸۳؛ خیراله‌پور، ۱۳۸۳؛ اکبری، ۱۳۸۳؛ فاتحی، ۱۳۸۳).

برهان (۱۳۸۳) وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران را طی دوره بعد از انقلاب با روش اسنادی و تحلیل ثانویه بررسی کرده است و یافته‌های پژوهش رابطه مثبتی میان اعتقاد به آزادی و احساس امنیت با سرمایه‌گذاری اقتصادی را نشان می‌دهند. خیراله‌پور در بررسی سرمایه اجتماعی در ارتباط با سلامت روانی به رابطه احساس نابرابری، عزت‌نفس، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی با سلامت روان پرداخته است.

نتایج بررسی‌ها نشان‌دهنده آن است که سرمایه اجتماعی به گونه‌های متفاوتی سنجش شده و مؤلفه‌ها و شاخص‌های متعددی برای آن تعریف شده است. همچنین نسبت کمی از مطالعات مربوط به جوانان است. عدم امکان مقایسه نتایج با یکدیگر به دلیل تفاوت ابزار اندازه‌گیری و جامعه آماری متفاوت نکته قابل تأملی است که می‌توان به آن اشاره کرد.

یکی از مهم‌ترین تحقیقات خارجی، کار رابرت پاتنام است که برای تبیین کارآمدی نهادی و سیاسی در شمال و جنوب ایتالیا، مناطق را بر حسب میزان برخورداریشان از سرمایه اجتماعی دسته‌بندی کرد. پاتنام با مطالعه حکومت‌های منطقه‌ای شمال و جنوب ایتالیا (۱۹۹۳) پرداخت که در یک زمان تشکیل شدند، از ساختار سازمانی و قانونی یکسان و مشابهی برخوردار بوده و رضایت شهروندان را به طور نسبی برآورده کرده بودند در حالی که حکومت‌های منطقه‌ای جنوب این چنین نبوده‌اند. او فرضیه‌های مختلفی را پیش‌روی این مسئله می‌نهد و به بررسی آن می‌پردازد. ضمن اینکه تأثیر عوامل دیگر را نادیده نمی‌گیرد بر عوامل فرهنگی تأکید می‌کند و فرضیه‌های خود را با تأکید بر داده‌های نسبتاً دقیق تأیید می‌کند. پاتنام نتایج کار خود را در کتابی به عنوان "دموکراسی و سنت‌های مدنی" به رشته تحریر درمی‌آورد.

پاتنام در این تحقیق نقش سرمایه‌های اجتماعی که مهم‌ترین شاخص‌های آن اعتماد اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و وجود هنجارهای مبتنی بر معامله متقابل بین افراد است را حائز اهمیت فراوان می‌داند و آن را متغیری تعیین‌کننده در شکل‌گیری نهادهای مدنی در شمال

ایتالیا، دموکراسی تکامل یافته‌تر آن و نهایتاً توسعه‌یافتگی بیشتر آن بیان کرده است (پاتنام، ۱۳۸۰). پاتنام در مقاله "Bowling alone" که در آن به بررسی عوامل اجتماعی و خانوادگی تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و عوامل کاهش‌دهنده آن پرداخته است، سطح آموزش را عامل فردی و خانوادگی مهم مؤثر بر افزایش سرمایه اجتماعی دانسته است (پاتنام، ۱۹۹۵).

پاتنام در تحقیق دیگری (۲۰۰۱) که در ایالات متحده اجرا کرد به این نتیجه رسید که وجود سرمایه اجتماعی تأثیر مثبتی در کاهش میزان جرم و جنایت و کاهش مراجعات و محکومیت‌های بزهکارانه و نابرابری‌های اقتصادی، مدنی و جنسیتی داشته است.

از دیگر کارهای مهم در این زمینه مطالعه کلمن است که حتی قبل از کار پاتنام به انجام رسیده است. کلمن (۱۹۹۸) در یکی از مطالعات خود به بررسی نقش و اهمیت سرمایه اجتماعی خانواده و تأثیر آن بر ارتقای سرمایه انسانی و آموزش کودکان پرداخته و نقش سرمایه اجتماعی را در روابط والدین و فرزندان برجسته ساخته است. وی در مطالعات خود به این نتیجه رسیده است که اگر سرمایه انسانی والدین با سرمایه اجتماعی خانواده همراه نباشد این سرمایه از والدین به کودکان منتقل نخواهد شد. کلمن در اثبات تحلیل خود به جنبه‌های گوناگون زندگی خانوادگی که در ایجاد سرمایه اجتماعی خانوار مؤثر است می‌پردازد. وی سرمایه اجتماعی خانواده را از طریق قدرت روابط بین والدین و کودکان می‌سنجد. یعنی حضور فیزیکی والدین در خانه و توجه آنان به کودکان. کلمن در مطالعات خود از شبکه‌های روابط افراد در خانواده به عنوان عناصر عینی سرمایه اجتماعی یاد می‌کند مانند انواع خانواده یک والدینی، دو والدینی، دو و چهار فرزندی و... همچنین به هنجارها به عنوان عناصر ذهنی جهت‌بخش کیفیت تعامل کودک و والدین پرداخته است. از شاخص‌های عمده او فراوانی بحث با والدین پیرامون موضوعات فردی است (کلمن، ۱۹۸۸: ۱۱۰).

توماس کوساک^۱ (۱۹۹۸) نیز مطالعه‌ای تطبیقی راجع به حکومت‌های محلی آلمان با عنوان "سرمایه اجتماعی، ساختارهای نهادی و عملکرد دموکراتیک" انجام داده است، کار او در طی دو پیمایش صورت گرفته است: پیمایش اول راجع به نخبگان حکومت محلی مانند اعضای شورای شهر، شهردار، مدیران شهرداری و رؤسای احزاب محلی در ۷۷ شهرداری آلمان و پیمایش دوم راجع به شهروندان انجام شده است. در پیمایش نخست توجه او به

ارزش‌های سیاسی، مسائل و سیاست‌های نخبگان محلی بود. در پیمایش دوم توجه او معطوف به ارزش‌های سیاسی شهروندان، مشارکت آنها در زندگی مدنی اجتماعشان و ارزیابی آنها از عملکرد مؤسسه‌های متعهد شهرداری بود.

کوساک به دنبال ارزشیابی سودمندی کاربرد مفهوم سرمایه اجتماعی در تعیین عملکرد حکومت‌های محلی آلمان است. در رهیافت نهادی کوساک که متأثر از کار پاتنام است، تأثیر تفاوت‌های نهادی، با توجه به چهار ساختار حکومت محلی شهرداری در آلمان، بر عملکرد حکومت‌های محلی بر حسب رضایت شهروندان روشن می‌شود. در این چهار نظام، موقعیت رئیس اجرایی یا شهردار با توجه به اختیارات و جایگاهش در ساختار اداری و در رابطه با شورای شهر فرق می‌کند و در ساختارهایی موقعیت او قوی و دیگر موقعیت‌ها ضعیف است.

کوساک تلاش می‌کند تا اهمیت عامل ساختاری (فشارها و خواسته‌های بوروکراتیک و فشارها و خواسته‌های حزبی در تصمیم‌گیری‌های شهرداری) را به عنوان یکی از عوامل مؤثر در عملکرد حکومت و رضایت شهروندان در کنار عوامل فرهنگی، یعنی سرمایه اجتماعی نشان دهد. نتایج مطالعه کوساک نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی یا به طور مشخص اعتماد موجود در فرهنگ سیاسی نخبگان بر عملکرد بهتر حکومت محلی مؤثر است. این یافته معرف نظر پاتنام است که در مناطقی که مشخصه فرهنگی اعتماد است عملکرد حکومت‌ها کارآمدتر است و موجب رضایت شهروندان می‌شود.

در مجموع می‌توان نتیجه گرفت از دوران کلاسیک تا به امروز نظریه‌پردازان و پژوهشگران با دیدگاه‌های متفاوتی به سرمایه اجتماعی نگاه کرده‌اند. این مسئله نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی مفهومی چندبعدی است و هر بعد نکاتی را به معنای آن می‌افزاید. برخی افراد همچون پاتنام بر اعتماد و شبکه روابط، فوکویاما بر قواعد و هنجارهای حاکم بر کنش اجتماعی و کلمن بر روابط و پیوندهای فردی تأکید کرده‌اند. علاوه بر آن، در مورد تعیین‌کننده‌های سرمایه اجتماعی اجماعی میان متفکران وجود ندارد به طوری که متغیرهای مختلفی چون تاریخ، فرهنگ، ساخت سلسله‌مراتبی خانواده، تعلیم و تربیت، نابرابری اجتماعی-اقتصادی، الگوهای رفتاری و... همه بازتاب مباحث خاص و کاربردهای متفاوت سرمایه اجتماعی است. این تفاوت در دیدگاه‌ها، مؤلفه‌های متفاوتی را برای سرمایه اجتماعی به دنبال داشته است.

در این پژوهش، با دیدگاهی ترکیبی و تلفیقی به موضوع سرمایه اجتماعی پرداخته شده است به طوری که سرمایه اجتماعی را متشکل از ابعاد مختلف شبکه روابط اجتماعی، هنجارهای اجتماعی، اعتماد، مشارکت اجتماعی می‌داند که متأثر از عوامل مختلف فردی و غیر فردی است. ضمن مفروض دانستن سرمایه اجتماعی در سطوح ساختاری و میانی طبق مدل نظری، میزان سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه تهران اندازه‌گیری شده و عوامل مؤثر بر آن با تکیه بر نظریه‌ها و تجارب تحقیقاتی عوامل فردی یا زمینه‌ای، عوامل خانوادگی، رشته تحصیلی و نگرش‌ها در نظر گرفته شده است.

روش‌شناسی

مطالعه حاضر از نوع پیمایش است که در آن از تکنیک پرسشنامه و آزمون‌های نگرش‌سنجی مانند طیف لیکرت استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش، دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه تهران‌اند. به منظور انتخاب نمونه مناسب از جامعه آماری از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای استفاده شده است. بدین صورت که ابتدا از میان کل دانشجویان، مقطع کارشناسی ارشد انتخاب شده است و در مرحله بعد، از میان دانشکده‌های مختلف سه دانشکده علوم اجتماعی، دانشکده اقتصاد و پردیس فنی برگزیده شده‌اند.

مهم‌ترین متغیر سنجش شده در این پژوهش سرمایه اجتماعی است که عبارت است از «مجموعه‌ای از شبکه‌ها و روابط اجتماعی میان افراد، گروه‌ها، نهادها و جامعه که مبتنی بر اعتماد اجتماعی است». از دیگر عناصر تشکیل‌دهنده، مشارکت اجتماعی و هنجارهای احساس تعلق و حمایت اجتماعی است. تعریف عملیاتی سرمایه اجتماعی مجموع شاخص‌ها، مقیاس‌ها و پرسش‌هایی است که برای هر یک از ابعاد اعتماد اجتماعی، هنجارهای حمایت اجتماعی و احساس تعلق، مشارکت اجتماعی رسمی و غیر رسمی و شبکه روابط اجتماعی در نظر گرفته شده است.

به منظور سنجش اعتبار ابزار سنجش و اطمینان از صحت گویه‌ها و پرسش‌ها از اعتبار صوری استفاده شده به این نحو که ابتدا تعریف نظری و عملیاتی هر کدام از متغیرها به طور دقیق مشخص شده است سپس بر اساس آن تعاریف طیف یا گویه‌ها گزینش شده و توسط صاحب‌نظران داوری شده‌اند. همچنین برای تعیین پایایی از آلفای کرونباخ به عنوان نشانگر انسجام درونی و همسازی داخلی گویه‌ها استفاده شده است.

جدول ۱. جدول ضریب آلفای همبستگی شاخص‌های سرمایه اجتماعی

ضریب آلفا	عنوان متغیر
۰/۷۹	مشارکت رسمی (مشارکت با گروه‌ها و نهادها)
۰/۹۲	مشارکت غیر رسمی
۰/۸۲	اعتماد فردی و گروهی
۰/۹۲	اعتماد مدنی (گروه‌های اجتماعی رسمی)
۰/۸۶	اعتماد نهادی
۰/۹۳	اعتماد اجتماعی (کل)
۰/۸۸	هنجارهای اجتماعی (احساس تعلق)
۰/۸۶	شبکه روابط اجتماعی رسمی
۰/۹۵	سرمایه اجتماعی

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است، از طریق این نرم‌افزار با استفاده از آمار توصیفی و استنباطی و آزمون‌های ضریب همبستگی پیرسون، اسپیرمن و آزمون t به روابط میان متغیرها پرداخته و سپس با کاربرد تحلیل‌های پیشرفته و رگرسیون، روابط چندگانه تحلیل شده است.

یافته‌های تحقیق

نتایج نشان می‌دهد از کل ۲۲۷ نفر دانشجوی مورد بررسی ۹۹ نفر زن و ۱۲۸ نفر مردند که از جمع آنها ۴۸/۹ درصد متولد تهران و ۵۱/۱ درصد متولد شهرهای دیگر بوده‌اند. ۷۴٪ درصد از دانشجویان نمونه حداکثر ۲۷ سال و ۷/۵ درصد بیشتر از ۳۰ سال دارند. میانگین سن دانشجویان مورد بررسی معادل ۲۶/۹ سال برآورد شده حداقل و حداکثر سن آنها نیز به ترتیب ۲۳ و ۴۰ سال است. همان‌طور که انتظار می‌رود اکثر دانشجویان مورد نظر فارس هستند یعنی قومیت فارس ۵۰/۷ درصد از فراوانی نسبی کل را به خود اختصاص داده است و در میان سایر اقوام دانشجویان لر ۱۱ و کرد ۱۰/۶ درصد فراوانی بیشتری دارند. اکثریت قریب به اتفاق دانشجویان یعنی ۹۹/۱ درصد مسلمان‌اند که از این تعداد ۹۲ درصد شیعه و ۷/۱ درصد سنی و ۰/۸ درصد مسیحی و کلیمی بوده‌اند. از کل دانشجویان ۶۰/۱ درصد مجرد و ۳۹/۹ درصد متأهل‌اند. محل سکونت بیش از ۵۰ درصد آنها خارج از خوابگاه است به طوری که ۵۲/۵ درصد در منزل شخصی (خانه پدری یا خانه مجردی) و ۳/۱ درصد در منزل اقوام و بستگان زندگی می‌کنند و ۴۴/۴ درصد نیز در خوابگاه‌های دانشجویی سکونت دارند. بیش از دوسوم

دانشجویان یعنی ۶۸/۷ درصد در رشته‌های فنی و مهندسی مشغول به تحصیل‌اند و ۳۱/۳ درصد در رشته علوم انسانی و ۱۷/۶ درصد از دانش‌آموختگان گروه علوم انسانی در رشته علوم اجتماعی و ۱۳/۷ درصد در رشته اقتصاد مشغول به تحصیل‌اند.

درصد کمی از والدین دانشجویان بی‌سواد (۵/۳ درصد) یا کم‌سوادند (۱۲/۸ درصد) و بیش از ۵۰ درصد از آنها تحصیلات دانشگاهی دارند. یافته‌ها نشان می‌دهد میزان تحصیلات پدر ۵۹/۹ درصد دانشجویان و تحصیلات مادر ۴۶/۹ آنها دانشگاهی است. بیشترین فراوانی مشاهده‌شده در میان پدران و مادران تحصیلات کاردانی است. در حقیقت با توجه به میانه برآوردشده (۱۴) می‌توان گفت تحصیلات نیمی از والدین در حد کاردانی و بیشتر است.

۴۶/۸ درصد پدران و ۵۱/۹ درصد مادران شاغل رتبه شغلی بالایی دارند. منزلت شغلی ۲۷ تا ۳۷ درصد والدین (به طور میانگین ۲۰/۶ درصد آنان) متوسط و ۱۱ تا ۲۶ درصد نیز پایین است و هیچ‌کدام از والدین دانشجویان، به فعالیت‌های مرتبه خیلی پایین مشغول نیستند. به طور میانگین منزلت شغلی والدین بالاست و مرتبه شغلی مادران شاغل کمی بیشتر از پدران آنان است. میانگین درآمد ماهیانه والدین در حدود ۸۰۰ هزار تومان برآورد شده است. با اینکه منزلت شغلی مادران بالاتر از پدران است اما درآمد مادران کمتر است. شاخص پایگاه اقتصادی و اجتماعی پدران از مجموع متغیرهای میزان تحصیلات، منزلت شغلی و درآمد ماهیانه پدر، ساخته شده که نشان می‌دهد پایگاه اقتصادی و اجتماعی پدر ۴۲/۷ درصد دانشجویان پایین، ۲۶/۶ درصد متوسط و ۳۰/۷ درصد بالا بوده است که با توجه به نمره حد وسط و میانگین شاخص در مقیاس فاصله‌ای می‌توان گفت به طور میانگین پایگاه اقتصادی-اجتماعی دانشجویان در حد متوسط است.

اکثر دانشجویان تا حد زیادی اخبار و وقایع کشور را دنبال می‌کنند یعنی ۲۴/۳ درصد خیلی زیاد، ۲۳ درصد زیاد و ۳۲/۳ درصد تا حدودی پیگیر خبرهای روز جامعه‌اند. اعتقاد به شانس و اقبال در میان دانشجویان زیاد بوده است. در مجموع ۴۴/۷ درصد معتقدند که شانس نقش زیادی در زندگی دارد و ۳۷/۶ درصد زندگی را به میزان خیلی کم و کمی تابع اقبال می‌دانند و علاوه بر شانس و اقبال ۷۰/۳ درصد نیز تا حد زیاد و خیلی زیاد بر این عقیده‌اند که انسان می‌تواند با کار و تلاش آینده خود را بسازد و اکثر جوانان میزان فعال‌گرایی زیادی دارند. اکثر دانشجویان از زندگی خود راضی‌اند ولی اکثریت آنها این احساس را دارند که

جامعه برای آنها ارزش کمی قائل است و آن طور که باید جامعه برای دانشجوی که از قشر تحصیل کرده و آینده‌سازان اجتماع‌اند، ارزش قائل نمی‌شود.

سرمایه اجتماعی از عناصر و مؤلفه‌های متعدد تشکیل شده که دربردارنده مشارکت، شبکه روابط اجتماعی، اعتماد اجتماعی، احساس تعلق و حمایت اجتماعی است که وضعیت آن در میان دانشجویان چنین بوده است: بیشتر دانشجویان با انجمن‌های خیریه همکاری دارند و تعدادی با بسیج و انجمن‌های علمی و ۳۰ درصد با انجمن‌های ورزشی، انجمن اسلامی و اولیا و مربیان مشارکت دارند. عضویت در گروه‌ها و نهادهای مورد بررسی کمتر از همکاری با آنهاست بدین معنی که اکثر دانشجویان در عین همکاری با گروه‌های مزبور عضو آنها نیستند.

جدول ۲. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب مشارکت در گروه‌های مختلف

سایر	نوع فعالیت				عضویت		همکاری		نحوه مشارکت گروه‌ها و نهادها
	مسئولیت اجرایی	کمک مالی	کمک فکری	حضور در برنامه‌ها	ندارد	دارد	ندارد	دارد	
۰	۱۲/۵	۳۲/۸	۲۸/۱	۲۶/۶	۹۲/۵	۷/۵	۷۰	۳۰	انجمن اولیا و مربیان
۰/۷	۴/۷	۶۷/۳	۱۴/۷	۱۲/۷	۷۸/۹	۲۱/۱	۳۱/۳	۶۸/۷	انجمن‌های خیریه
۳/۱	۲۱/۹	۱۸/۸	۲۸/۱	۲۸/۱	۸۲/۸	۱۷/۲	۶۹/۲	۳۰/۸	انجمن‌های ورزشی
۱/۲	۹/۹	۶/۲	۳۲/۱	۵۰/۶	۷۸/۴	۲۱/۶	۶۲/۱	۳۷/۹	انجمن‌های علمی
۰	۹/۵	۹/۵	۴۲/۹	۳۸/۱	۹۴/۳	۵/۷	۸۹/۴	۱۰/۶	گروه‌های سیاسی
۱/۱	۲۱/۸	۱۴/۹	۳۶/۸	۲۵/۳	۸۷/۲	۱۲/۸	۵۷/۷	۴۲/۳	بسیج
۱۴/۳	۱۴/۳	۱۴/۳	۲۸/۶	۲۸/۶	۹۹/۱	۰/۹	۹۷/۴	۲/۶	شوراهای محلی
۰	۱۳/۳	۶/۷	۳۳/۳	۴۶/۷	۹۶	۴	۹۲/۵	۷/۵	انجمن‌های هنری و ادبی
۰	۰	۰	۴۰	۶۰	۹۸/۷	۱/۳	۹۷/۴	۲/۶	گروه‌های صنفی
۰	۰	۲۱/۵	۴۶/۲	۳۲/۳	۹۶	۴	۶۹/۶	۳۰/۴	انجمن اسلامی
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	جمع

بررسی نوع فعالیت دانشجویان در گروه‌های یاد شده حاکی از آن است که ۶۷/۳ درصد از کسانی که در انجمن‌های خیریه عضویت دارند و یا با آنها همکاری می‌کنند، با کمک‌های مالی خود به این نهاد یاری می‌رسانند. بیشترین نوع همکاری با گروه‌های سیاسی، انجمن‌های هنری و ادبی و گروه‌های صنفی به صورت حضور در برنامه‌ها و جلسات و کمک فکری بوده است.

بیش از ۹۵ درصد دانشجویان اظهار کرده‌اند چنانچه برای خانواده‌شان مشکل حادی مثل نیاز شدید مالی، تصادف و وقوع زلزله و... پیش بیاید با آنها همکاری و مشارکت خواهند کرد

و هیچ‌کدام از آنها نسبت به مشکلات خانواده خود بی‌تفاوت نخواهند بود و همچنین اعلام کرده‌اند که در رفع مشکلات فامیل و خویشاوندان و دوستان نیز تا حدی زیادی همکاری می‌کنند ولی در مورد همسایگان، اهالی محله، افراد هم قوم و مذهب، همشهری‌ها و هم‌وطنان در مورد رفع مشکلات آنان همکاری قابل توجهی ندارند. بدین ترتیب بیشترین میزان مشارکت غیر رسمی با اعضای خانواده است. یکی دیگر از ابعاد مشارکت غیر رسمی دانشجویان، مشارکت در امور اجتماعی دیگران از قبیل مراسم جشن و عزا، جلسات مذهبی، کارهای تفریحی و معاملات اقتصادی است که بیشترین میزان شرکت در امور فوق مربوط به اعضای خانواده و کمترین میزان به مردم ناآشنا (ایرانیان) است.

بررسی میزان اعتماد دانشجویان به افراد و گروه‌های غیر رسمی حاکی از آن است که بیشترین میزان اعتماد به اعضای خانواده و کمترین میزان به ایرانیان است. بنا بر یافته‌های به‌دست‌آمده می‌توان گفت اعتماد درون‌گروهی و بین‌گروهی دانشجویان کم است و اعتماد چندانی به این افراد و گروه‌ها ندارند. میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان به تفکیک گروه‌های اجتماعی مختلف نشان می‌دهد که در میان گروه‌های مورد بررسی بیشترین اعتماد را به اساتید دانشگاه و دانشجویان دارند که مبین این است که در میان گروه‌های اجتماعی، اعتماد درون‌گروهی دانشجویان بیشتر از اعتماد برون‌گروهی آنان است و بعد از آن به پزشکان و پرستاران اعتماد دارند و کمترین اعتماد آنان به بنگاه‌داران و فعالان سیاسی است. در یک نگاه کلی می‌توان دید که اعتماد مدنی اکثر دانشجویان در حد متوسط و کم است، همچنین دانشجویانی که اعتماد زیاد و خیلی زیاد به نهادهای مورد بررسی داشته‌اند به ترتیب عبارت‌اند از بانک‌ها، مراکز درمانی، دولت، مجلس، صداوسیما، قوه قضاییه، نیروی انتظامی، بسیج، سپاه، ارتش، شهرداری، مطبوعات، احزاب سیاسی، مؤسسه‌های خیریه، سازمان‌های غیر دولتی و شوراها که در وهله اول بیشترین اعتماد به مؤسسه‌های خیریه، دولت، مراکز درمانی، قوه قضاییه و بانک‌هاست و کمترین اعتماد به شهرداری و بسیج است.

اکثر دانشجویان اعتماد چندانی به نهادها ندارند. از مجموع ابعاد سه‌گانه اعتماد (اعتماد فردی و گروهی، اعتماد مدنی و اعتماد نهادی) متغیر اعتماد اجتماعی کل ساخته شده که نشان می‌دهد در حدود یک‌سوم دانشجویان از اعتماد اجتماعی بالایی برخوردارند و در کل اعتماد اجتماعی در بین آنان کم است.

جدول ۳. توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب اعتماد به گروه‌های اجتماعی رسمی

گروه‌های اجتماعی	اعتماد		کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد		کل
	درصد	خیلی کم				درصد	درصد	
قضات	۸/۱	۱۱/۲	۳۳/۶	۲۲/۹	۲۴/۲	۲۲۳	۱۰۰	
کارمندان اداری	۱۰/۶	۱۷/۶	۳۲/۷	۱۹/۶	۱۹/۶	۱۹۹	۱۰۰	
مسئولان و مدیران اداری	۱۷/۵	۲۴/۵	۳۱	۲۰	۷	۲۰۰	۱۰۰	
نظامیان	۱۸/۹	۲۴/۸	۳۳	۱۵/۵	۷/۸	۲۰۶	۱۰۰	
نمایندگان مجلس	۱۱	۲۰/۲	۳۲/۶	۲۲/۹	۱۳/۳	۲۱۸	۱۰۰	
پرستاران و پزشکان	۷/۱	۱۰/۴	۳۱/۶	۲۸/۸	۲۲/۲	۲۱۲	۱۰۰	
کسبه	۱۱	۲۲/۱	۳۹/۳	۲۳/۹	۳/۷	۱۶۳	۱۰۰	
تجار و بازاریان	۱۴	۲۶/۸	۲۹/۳	۲۵/۶	۴/۳	۱۶۴	۱۰۰	
بنگاه‌داران	۳۵/۴	۲۵	۲۰/۱	۱۳/۴	۶/۱	۱۶۴	۱۰۰	
کارگران	۶/۹	۱۳/۹	۳۴/۲	۱۴/۹	۳۰/۲	۲۰۲	۱۰۰	
راندگان تاکسی	۱۰/۸	۱۹/۲	۳۵/۹	۲۲/۲	۱۲	۱۶۷	۱۰۰	
مهندسان و صاحبان مشاغل حرفه‌ای	۷/۵	۱۱/۸	۴۹/۱	۲۵/۵	۶/۲	۱۶۱	۱۰۰	
فعالان سیاسی	۲۰/۵	۲۷/۱	۳۲/۵	۱۶/۳	۳/۶	۱۶۶	۱۰۰	
معلمان	۹	۱۵/۷	۳۱/۴	۳۵/۷	۸/۱	۲۱۰	۱۰۰	
هنرمندان	۱۰/۱	۲۰/۶	۳۰/۷	۲۸/۶	۱۰/۱	۱۸۹	۱۰۰	
اساتید دانشگاه‌ها	۴/۵	۹/۶	۲۱/۵	۳۰/۵	۳۳/۹	۱۷۷	۱۰۰	
ورزشکاران	۱۰/۶	۲۴/۸	۳۷/۳	۱۹/۳	۸/۱	۱۶۱	۱۰۰	
خبرنگاران و روزنامه‌نگاران	۸/۹	۱۸/۴	۳۵/۲	۲۸/۵	۸/۹	۱۷۹	۱۰۰	
دانشجویان	۵/۳	۹/۴	۲۴/۷	۲۹/۴	۳۱/۲	۱۷۰	۱۰۰	

احساس تعلق و دوستی به خانواده و بستگان بسیار زیاد و بعد از آن بیشترین احساس نزدیکی و تعلق به گروه دوستان اختصاص دارد بر حسب احساس برخورداری از حمایت اجتماعی اظهار کرده‌اند که نیمی از آنان از حمایت‌های دیگران برخوردارند و نیمی دیگر یا بی‌بهره‌اند و یا اعتماد چندانی به کمک‌های دیگران ندارند و بیان کردند که اگر زمانی احتیاج به حمایت اجتماعی داشته باشند این آشنا و خودی است که آنها را حمایت می‌کند.

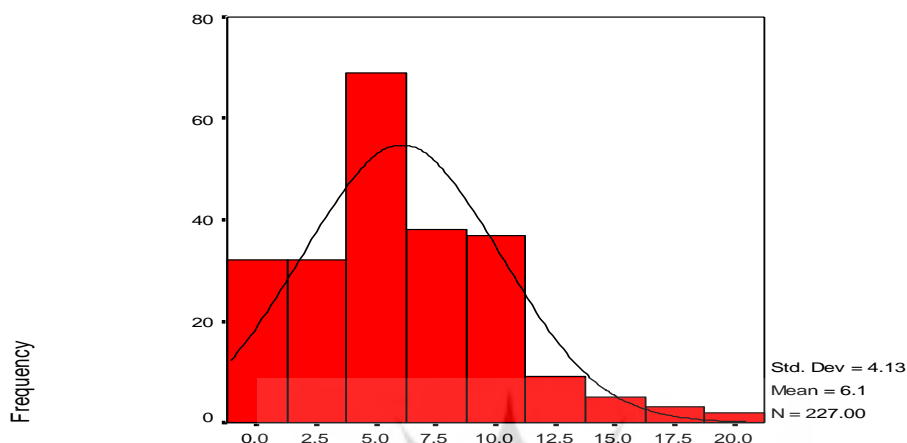
میزان ارتباط دانشجویان با سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی رسمی در یک سال گذشته (شبکه روابط اجتماعی) نشان می‌دهد که دانشجویان تا حد زیادی به شهرداری و شورای شهر رفته‌اند و اظهار کرده‌اند که بیشترین مراجعه آنها به بانک‌ها، اداره‌های دولتی و شهرداری و کمترین میزان ارتباط با احزاب سیاسی، بسیج، دفتر ارتباطات مردمی مجلس، صداوسیما و نیروی انتظامی بوده است و در مجموع میزان ارتباط دانشجویان با شبکه‌های رسمی کم است.

از بررسی شاخص سرمایه اجتماعی دانشجویان مورد بررسی مشخص می‌شود که در حدود یک‌پنجم دانشجویان از سرمایه اجتماعی زیادی برخوردارند، آمارهای شاخص مزبور در مقیاس فاصله‌ای نیز گویای آن است که میانگین میانه و نمای برآوردشده برای دانشجویان از نقطه وسط شاخص پایین‌تر است و در مجموع دانشجویان مورد بررسی از سرمایه اجتماعی پایینی برخوردارند.

جدول ۴. بررسی روابط بین مشارکت رسمی پاسخگویان و متغیرهای مستقل تحقیق

متغیرهای مستقل	همبستگی	سطح معنی‌داری	تعداد
جنس	$x^2 = ۰/۸۲۳$ Df = ۴	۰/۹۳۵	۲۲۷
محل تولد	$x^2 = ۲/۳۴۱$ Df = ۴	۰/۶۷۳	۲۲۷
رشته تحصیلی	$x^2 = ۱۲/۱۱۱$ Df = ۴	۰/۰۱۷	۲۲۷
محل سکونت	$x^2 = ۲/۰۷۰$ Df = ۴	۰/۷۲۳	۲۲۳
وضعیت تأهل	$x^2 = ۶/۵۷۵$ Df = ۴	۰/۱۶۰	۲۲۳
قومیت	$x^2 = ۱/۴۷۳$ Df = ۴	۰/۸۳۱	۲۲۷
مذهب	$x^2 = ۵/۹۴۵$ Df = ۴	۰/۲۰۳	۲۲۶
سن	$r = -۰/۰۶۲$	۰/۳۵۳	۲۲۷
پایگاه اقتصادی - اجتماعی پدر	$r = ۰/۱۹۷^{**}$	۰/۰۰۳	۲۱۸
تحصیلات مادر	$r = ۰/۱۴۱^*$	۰/۰۳۴	۲۲۶
آگاهی از اخبار کشور	$r_s = ۰/۰۸۴$	۰/۲۰۹	۲۲۶
پنداشت از وضعیت آینده	$r_s = -۰/۰۲۴$	۰/۷۲۲	۲۲۵
تقدیرگرایی	$r_s = -۰/۰۶۹$	۰/۳۰۱	۲۲۶
اعتقاد به نقش کار و تلاش	$r_s = ۰/۱۶۶^*$	۰/۰۱۲	۲۲۶
رضایت از زندگی	$r_s = ۰/۱۱۳$	۰/۰۹۰	۲۲۵
احساس ارزشمندی در جامعه	$r_s = ۰/۱۷۳^{**}$	۰/۰۱۰	۲۲۴

نمودار ۱. نمودار هیستوگرام شاخص فاصله‌ای متغیر مشارکت رسمی

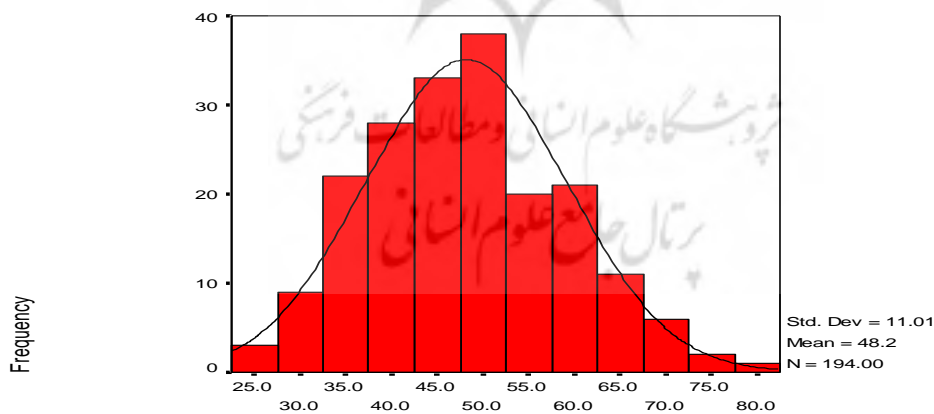

با استفاده از آزمون‌های آماری کا اسکوئر، پیرسون و اسپیرمن مشخص شد که متغیر میزان مشارکت رسمی دانشجویان با گروه‌ها، سازمان‌ها و نهادهای رسمی با برخی از متغیرهای مستقل، همبستگی معناداری دارد. همان‌طور که در یافته‌ها آمده است پایگاه اقتصادی و اجتماعی پدر، تحصیلات مادر، نگرش به نقش کار و تلاش در زندگی و احساس ارزشمندی در جامعه بر میزان مشارکت رسمی دانشجویان تأثیر معناداری دارد به طوری که با افزایش این متغیرها مشارکت رسمی دانشجویان نیز افزایش یافته است. همچنین مشارکت دانشجویانی که در رشته‌های فنی و غیر فنی تحصیل می‌کنند تفاوت معناداری با یکدیگر دارند به صورتی که مشارکت رسمی دانشجویان رشته فنی بیشتر از دانشجویان رشته علوم انسانی است. بررسی تأثیر همزمان متغیرها بر متغیر مشارکت رسمی نیز نشان داد که از پنج متغیر مذکور، فقط متغیر احساس ارزشمندی در جامعه است که ۷ درصد از تغییرات این متغیر را تبیین کرده است. میزان مشارکت غیر رسمی دانشجویان با تحصیلات مادرشان، پنداشت آنان از آینده، تقدیرگرایی و احساس ارزشمندی آنان در جامعه رابطه همبستگی مستقیم، مثبت و معناداری دارد. همچنین مشارکت غیر رسمی اقوام غیر فارس بیشتر از اقوام فارس است.

جدول ۵. روابط مشارکت غیر رسمی و متغیرهای مستقل

تعداد	سطح معناداری	همبستگی	متغیرهای مستقل
۱۹۴	۰/۸۷۳	$\chi^2 = ۱/۲۳۰$ Df = ۴	جنس
۱۹۴	۰/۳۱۲	$\chi^2 = ۴/۷۶۸$ Df = ۴	محل تولد
۱۹۴	۰/۹۵۰	$\chi^2 = ۷۱۱$ Df = ۴	رشته تحصیلی
۱۹۰	۰/۲۶۰	$\chi^2 = ۵/۲۸۱$ Df = ۴	محل سکونت
۱۹۰	۰/۱۰۶	$\chi^2 = ۷/۶۲۳$ Df = ۴	وضعیت تأهل
۱۹۴	۰/۰۱۸	$\chi^2 = ۱۱/۸۹۱$ Df = ۴	قومیت
۱۹۳	۰/۰۵۶	$\chi^2 = ۹/۲۰۳$ Df = ۴	مذهب
۱۹۴	۰/۱۹۲	$r = -۰/۰۹۴$	سن
۱۸۶	۰/۰۷۹	$r = ۰/۱۲۹$	پایگاه اقتصادی- اجتماعی پدر
۱۹۳	۰/۰۴۱	$r = ۰/۱۴۷^*$	تحصیلات مادر
۱۹۳	۰/۰۶۷	$r_s = ۰/۱۳۲$	آگاهی از اخبار کشور
۱۹۲	۰/۰۰۹	$r_s = ۰/۱۸۸^{**}$	پنداشت از وضعیت آینده
۱۹۳	۰/۰۲۵	$r_s = ۰/۱۶۲^*$	تقدیرگرایی
۱۹۳	۰/۳۴۰	$r_s = -۰/۰۶۹$	اعتقاد به نقش کار و تلاش
۱۹۳	۰/۱۸۴	$r_s = ۰/۰۹۶$	رضایت از زندگی
۱۹۲	۰/۰۱۶	$r_s = ۰/۱۷۳^*$	احساس ارزشمندی در جامعه

نمودار ۲. نمودار هیستوگرام شاخص مشارکت غیر رسمی در مقیاس فاصله‌ای

میزان مشارکت غیر رسمی دانشجویان با تحصیلات مادر، پنداشت آنان از آینده، تقدیرگرایی و احساس ارزشمندی آنان در جامعه رابطه همبستگی مستقیم، مثبت و معناداری

دارد. همچنین این متغیر تحت تأثیر قومیت پاسخگویان نیز بوده به طوری که مشارکت غیر رسمی اقوام غیر فارس بیشتر از اقوام فارس است.

بررسی تأثیر همزمان متغیرهای مستقلی که با مشارکت غیر رسمی همبستگی داشتند نیز بیان‌کننده این است که فقط متغیرهای پنداشت از آینده و قومیت، بر میزان مشارکت غیر رسمی تأثیر مستقیم دارند و توانسته‌اند ۱۱ درصد از تغییرات این متغیر را تبیین کنند. اعتماد اجتماعی دانشجویان بر حسب رشته تحصیلی و قومیت آنان تفاوت معناداری دارد، همچنین با افزایش پایگاه اقتصادی - اجتماعی پدر، تحصیلات مادر، آگاهی از اخبار کشور، احساس ارزشمندی در جامعه و تقدیرگرایی بیشتر دانشجویان، اعتماد اجتماعی آنان نیز افزایش یافته است. به عبارت دیگر بین متغیرهای مذکور و اعتماد اجتماعی رابطه معناداری مشاهده شده است. تحلیل رگرسیونی تغییرات اعتماد اجتماعی و بررسی تأثیر همزمان متغیرهایی که با اعتماد اجتماعی همبستگی داشتند نیز نشان می‌دهد که متغیرهای رشته تحصیلی و احساس ارزشمندی در جامعه ۲۳ درصد از تغییرات اعتماد اجتماعی دانشجویان را تبیین می‌کند.

بررسی روابط بین هنجارهای اجتماعی دانشجویان و متغیرهای مستقل نشان می‌دهد که هنجارمندی دانشجویان با رشته تحصیلی آنان و تحصیلات مادرشان رابطه آماری معناداری دارد. به طوری که دانشجویان رشته‌های فنی بیشتر از دانشجویان رشته علوم انسانی به این هنجارها پایبندند، همچنین با افزایش تحصیلات مادر هنجارمندی دانشجویان نیز افزایش یافته است. بررسی تأثیر همزمان متغیرهای رشته تحصیلی دانشجویان و تحصیلات مادر وی بر هنجارهای اجتماعی، در یک معادله خطی رگرسیونی نشان می‌دهد که تحصیلات مادر نقش تبیین‌کننده‌ای برای این متغیر دارد. به طوری که ۴ درصد از تغییرات هنجارهای اجتماعی توسط این متغیر تبیین شده است. بررسی روابط شبکه روابط اجتماعی و متغیرهای مستقل بیان‌کننده این است که فقط تحصیلات مادر بر شبکه روابط اجتماعی دانشجویان تأثیر معنادار داشته است به طوری که با افزایش تحصیلات مادر دانشجویان، روابط اجتماعی آنان نیز افزایش یافته است. علاوه بر همبستگی دو متغیر تحصیلات مادر و شبکه روابط اجتماعی، رابطه تک‌خطی آنها نیز نشان داده شده است.

جدول ۶. روابط بین متغیر سرمایه اجتماعی و متغیرهای مستقل

متغیرهای مستقل	همبستگی	سطح معناداری	تعداد
جنس	$\chi^2 = ۲/۶۲۰$ Df = ۴	۰/۶۲۳	۱۳۳
محل تولد	$\chi^2 = ۷/۳۰۳$ Df = ۴	۰/۱۲۱	۱۳۳
رشته تحصیلی	$\chi^2 = ۲۱/۲۰۴$ Df = ۴	۰/۰۰۰	۱۳۳
محل سکونت	$\chi^2 = ۵/۳۹۸$ Df = ۴	۰/۲۴۹	۱۲۹
وضعیت تأهل	$\chi^2 = ۷/۸۶۹$ Df = ۴	۰/۰۹۷	۱۳۱
قومیت	$\chi^2 = ۶/۴۵۱$ Df = ۴	۰/۱۶۸	۱۳۳
مذهب	$\chi^2 = ۲/۱۰۹$ Df = ۴	۰/۷۱۶	۱۳۲
سن	$r = -۰/۱۰۹$	۰/۲۱۲	۱۳۳
پایگاه اقتصادی-اجتماعی پدر	$r = ۰/۲۷۶^{**}$	۰/۰۰۲	۱۲۵
تحصیلات مادر	$r = ۰/۳۸۵^{**}$	۰/۰۰۰	۱۳۳
آگاهی از اخبار کشور	$r_s = ۰/۲۶۲^{**}$	۰/۰۰۲	۱۳۳
پنداشت از وضعیت آینده	$r_s = ۰/۰۲۲$	۰/۷۹۸	۱۳۲
تقدیرگرایی	$r_s = ۰/۲۱۸$	۰/۵۴۲	۱۳۳
اعتقاد به نقش کار و تلاش	$r_s = ۰/۰۵۳$	۰/۵۴۲	۱۳۳
رضایت از زندگی	$r_s = ۰/۱۶۱$	۰/۰۶۴	۱۳۳
احساس ارزشمندی در جامعه	$r_s = ۰/۲۸۰^{**}$	۰/۰۰۱	۱۳۳

طبق نتایج، سرمایه اجتماعی با رشته تحصیلی، پایگاه اقتصادی و اجتماعی پدر، تحصیلات مادر، آگاهی از اخبار و احساس ارزشمندی در جامعه همبستگی معناداری دارد.

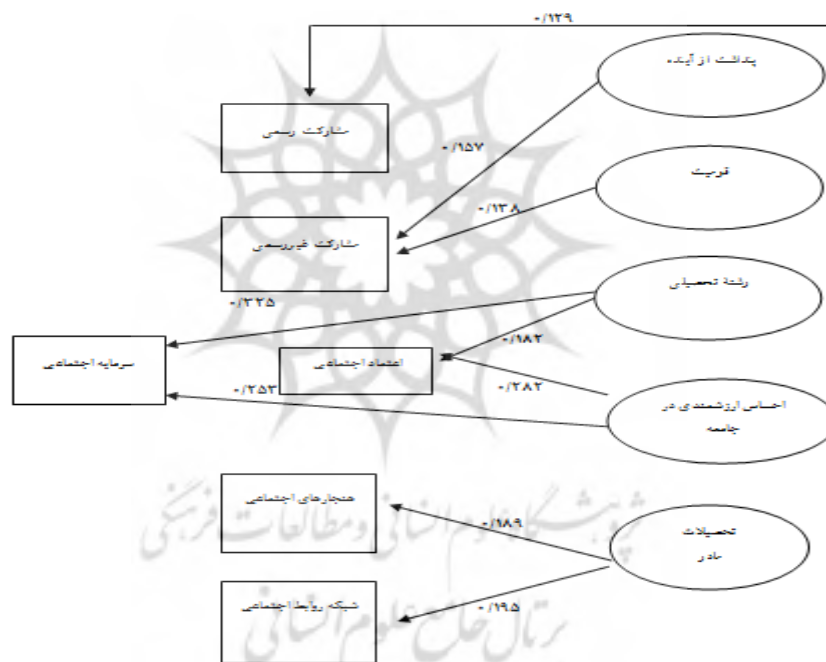
جدول ۷. ضرایب آزمون تحلیل رگرسیونی سرمایه اجتماعی و متغیرهای مستقل

متغیرها	B	S.E	Beta	T	Sig
مقدار ثابت	۱۶۰/۴۵	۱۳/۶۸	-	۱۱/۷۳	۰/۰۰۰
رشته تحصیلی	۲۳/۹۶۱	۵/۹۴	۰/۳۲۵	۴/۰۳	۰/۰۰۰
پایگاه اقتصادی-اجتماعی پدر	۰/۵۱۴	۱/۳۱	۰/۰۴۳	۰/۳۹۱	۰/۶۹۶
تحصیلات مادر	۱/۱۲۵	۰/۶۷۹	۰/۱۸۲	۱/۶۶	۰/۱۰۰
آگاهی از اخبار کشور	۲/۸۱۳	۲/۸۶۰	۰/۰۸۴	۰/۹۸۴	۰/۳۲۷
تقدیرگرایی	۳/۹۳۴	۲/۲۷	۰/۱۳۴	۱/۷۳۳	۰/۰۸۶
احساس ارزشمندی در جامعه	۹/۷۷۱	۳/۱۰	۰/۲۵۳	۳/۱۴۸	۰/۰۰۲

Method = ENTER	آزمون
R = ۰/۵۵۹	ضریب همبستگی چندگانه
R ² = ۰/۳۱۳	ضریب تعیین
R ² adj = ۰/۲۷۸	ضریب تعیین تعدیل یافته
S.E = ۳۱/۲۲	خطای معیار
ANOVA = ۸/۹۵۲	تحلیل واریانس (F)
Sig = ۰/۰۰۰	سطح معناداری

متغیر سرمایه اجتماعی با رشته تحصیلی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی پدر، تحصیلات مادر، آگاهی از اخبار و وقایع کشور و احساس ارزشمندی در جامعه همبستگی معناداری دارد، دو متغیر رشته تحصیلی و احساس ارزشمندی در جامعه به میزان ۹ درصد از تغییرات سرمایه اجتماعی دانشجویان را تبیین می‌کنند. یعنی دانشجویان رشته فنی از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردارند. این دو متغیر در مجموع ۳۱ درصد از تغییرات سرمایه اجتماعی را تبیین کرده و درصد باقیمانده مربوط به متغیرهای دیگری است که در این تحقیق بررسی نشده‌اند.

مدل تحقیق:

نتیجه گیری

مفهوم سرمایه اجتماعی در سال‌های اخیر به طور گسترده بحث شده است. بر محور سرمایه اجتماعی اعضای جامعه با اعتماد به یکدیگر و برقراری روابط قادر به همکاری با یکدیگر می‌شوند و منافی را به دست می‌آورند که بدون ارتباط و اعتماد امکان کسب آنها دشوار یا ناممکن است. در این پژوهش، سرمایه اجتماعی به معنای شبکه‌ای از روابط مبتنی بر اعتماد

اجتماعی و روابط با گروه‌ها، سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی در نظر گرفته شده، که با مشارکت افراد و گروه‌ها و با احساس تعلق و برخورداری از حمایت اجتماعی، کنش‌ها را در جهت دستیابی به اهداف فردی و جمعی تسهیل می‌کند. این سرمایه در کنار سایر سرمایه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، فیزیکی و انسانی باعث رشد و شکوفایی جامعه می‌شود.

نکته مهم آن است که سرمایه اجتماعی بدون افراد و زمینه‌ای که در آن شکل می‌گیرد، معنادار نیست. بنابراین بایستی در میان گروه‌ها و قشرهای مختلف و در فضاها و جوامع مختلف بررسی شود. بر همین اساس، ویژگی‌های فردی و خانوادگی و وضعیت متفاوت آنان می‌تواند زمینه‌ای برای بیان تفاوت‌ها، شکل‌گیری و ارتقای سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان باشد. از کل ۲۲۷ نفر دانشجوی مورد بررسی ۹۹ نفر زن و ۱۲۸ نفر مرد که در مجموع ۴۸/۹ درصد متولد تهران و ۵۱/۱ درصد متولد شهرهای دیگر بوده‌اند. ۷۴ درصد از دانشجویان نمونه حداکثر ۲۷ سال و ۷/۵ درصد بیشتر از ۳۰ سال دارند. میانگین سن دانشجویان معادل ۲۶/۹ درصد حداقل و حداکثر سن نیز به ترتیب ۲۳ و ۴۰ سال برآورد شده است. همان‌طور که انتظار می‌رود اکثر دانشجویان مورد نظر فارس هستند یعنی قومیت فارس ۵۰/۷ درصد از فراوانی نسبی کل را به خود اختصاص داده است و در میان سایر اقوام دانشجویان لر ۱۱٪ و کرد ۱۰/۶ درصد فراوانی بیشتری دارند. اکثریت قریب به اتفاق دانشجویان یعنی ۹۹/۱ درصد مسلمان‌اند که از این تعداد ۹۲ درصد شیعه، ۷/۱ درصد سنی و ۰/۸ درصد مسیحی و کلیمی بوده‌اند. از کل دانشجویان ۶۰/۱ درصد مجرد و ۳۹/۹ درصد متأهل‌اند.

محل سکونت بیش از ۵۰ درصد افراد خارج از خوابگاه است به طوری که ۵۲/۵ درصد در منزل شخصی (خانه پدری یا خانه مجردی)، ۳/۱ درصد در منزل اقوام و بستگان و ۴۴/۴ درصد نیز در خوابگاه‌های دانشجویی سکونت دارند. بیش از دوسوم دانشجویان یعنی ۶۸/۷ درصد در رشته‌های فنی و مهندسی و ۳۱/۳ درصد در رشته‌های علوم انسانی تحصیل می‌کنند. ۱۷/۶ درصد از دانش‌آموختگان گروه علوم انسانی در رشته علوم اجتماعی و ۱۳/۷ درصد در رشته اقتصاد مشغول به تحصیل‌اند. درصد کمی از والدین دانشجویان بی‌سواد (۵/۳ درصد) یا کم‌سوادند (۱۲/۸ درصد) و بیش از ۵۰ درصد از آنها تحصیلات دانشگاهی دارند. یافته‌های حاصل نشان می‌دهد میزان تحصیلات پدر ۵۹/۹ درصد دانشجویان و تحصیلات مادر ۴۶/۹ درصد آنها دانشگاهی است. بیشترین فراوانی مشاهده‌شده در زمینه تحصیلات هم در میان پدران و هم مادران، کاردانی است با توجه به میانه برآورد شده (۱۴) نیز می‌توان گفت تحصیلات نیمی از والدین در حد کاردانی و بیشتر است.

۴۶/۸ درصد پدران و ۵۱/۹ درصد مادران شاغل رتبه شغلی بالایی دارند. منزلت شغلی ۲۷ تا ۳۷ درصد والدین (به طور میانگین ۲۰/۶ درصد آنان) متوسط و ۱۱ تا ۲۶ درصد نیز پایین است و هیچ‌کدام از والدین دانشجویان به فعالیت‌های مرتبه خیلی پایین مشغول نیستند. به طور میانگین منزلت شغلی والدین بالاست و مرتبه شغلی مادران شاغل کمی بیشتر از پدران است. میانگین درآمد ماهیانه والدین در حدود ۸۰۰ هزار تومان برآورد شده است با اینکه منزلت شغلی مادران بالاتر از پدران است اما درآمد مادران کمتر است.

شاخص پایگاه اقتصادی-اجتماعی پدر از مجموع متغیرهای میزان تحصیلات، منزلت شغلی و درآمد ماهیانه پدر ساخته شده است. پایگاه اقتصادی-اجتماعی پدر ۴۲/۷ درصد دانشجویان پایین، ۲۶/۶ درصد متوسط و ۳۰/۷ درصد بالاست که با توجه به نمره حد وسط و میانگین شاخص در مقیاس فاصله‌ای می‌توان گفت به طور میانگین پایگاه اقتصادی-اجتماعی دانشجویان متوسط است. اکثر دانشجویان تا حد زیادی اخبار و وقایع کشور را دنبال می‌کنند یعنی ۲۴/۳ درصد خیلی زیاد، ۲۳ درصد زیاد و ۳۲/۳ درصد تا حدودی پیگیر خبرهای روز جامعه‌اند. اعتقاد به شانس و اقبال در میان دانشجویان زیاد است در مجموع ۴۴/۷ درصد معتقدند که شانس نقش زیادی در زندگی دارد و ۳۷/۶ درصد زندگی را به میزان خیلی کم و کمی تابع اقبال می‌دانند و علاوه بر شانس و اقبال ۷۰/۳ درصد نیز تا حد زیاد و خیلی زیادی بر این عقیده‌اند که انسان می‌تواند با کار و تلاش آینده خود را بسازد و اکثر جوانان میزان فعال‌گرایی زیادی دارند.

اکثر دانشجویان از زندگی خود راضی‌اند ولی اکثریت آنها این احساس را دارند که جامعه برای آنها ارزش کمی قائل است و آن طور که باید جامعه برای دانشجو که از قشر تحصیل کرده و آینده‌ساز اجتماع است ارزش قائل نمی‌شود. همان طور که در بخش نظری پژوهش آمد، سرمایه اجتماعی از عناصر و مؤلفه‌های متعدد تشکیل شده که صاحب‌نظران بر آن تأکید داشتند. سرمایه اجتماعی دربردارنده مشارکت، شبکه روابط اجتماعی، اعتماد اجتماعی، احساس تعلق و حمایت اجتماعی است که وضعیت آن در میان دانشجویان چنین بوده است: بیشتر دانشجویان با انجمن‌های خیریه همکاری دارند و تعدادی با بسیج و انجمن‌های علمی و ۳۰ درصد با انجمن‌های ورزشی، انجمن اسلامی و اولیا و مربیان مشارکت دارند. عضویت در گروه‌ها و نهادهای مورد بررسی کمتر از همکاری با آنهاست بدین معنی که اکثر دانشجویان در عین همکاری با گروه‌های مزبور عضو آنها نیستند. بررسی نوع فعالیت دانشجویان در گروه‌های یاد شده نیز حاکی از آن است که ۶۷/۳ درصد از آنها بی‌گانه‌اند که در

انجمن‌های خیریه عضویت دارند و یا با آنها همکاری می‌کنند، با کمک‌های مالی خود این نهاد را یاری می‌کنند. بیشترین نوع همکاری با گروه‌های سیاسی، انجمن‌های هنری و ادبی و گروه‌های صنفی به صورت حضور در برنامه‌ها و جلسه‌ها و کمک فکری است.

سنجش میزان مشارکت رسمی دانشجویان نشان می‌دهد که میزان مشارکت ۷۵/۳ درصد از آنها کم و فقط ۴/۴ درصد زیاد است. بیش از ۹۵ درصد دانشجویان اظهار کرده‌اند چنانچه برای خانواده آنها مشکل حادی مثل نیاز شدید مالی، تصادف و وقوع زلزله و... پیش بیاید با آنها همکاری و مشارکت خواهند کرد و هیچ‌کدام از آنها نسبت به مشکلات خانواده خود بی تفاوت نخواهند بود و همچنین اعلام کرده‌اند که در رفع مشکلات فامیل و خویشاوندان و دوستان نیز تا حدی زیادی همکاری می‌کنند ولی در مورد رفع مشکلات همسایگان، اهالی محله، افراد هم قوم و مذهب، همشهری‌ها و مردم (ایرانیان) همکاری قابل توجهی ندارند. بدین ترتیب بیشترین میزان مشارکت غیر رسمی با اعضای خانواده است. یکی از ابعاد دیگر که جهت سنجش مشارکت غیر رسمی دانشجویان در نظر گرفته شده مشارکت در امور اجتماعی دیگران از قبیل مراسم جشن و عزا، جلسات مذهبی، کارهای تفریحی و معاملات اقتصادی است که بیشترین میزان شرکت در امور فوق مربوط به اعضای خانواده و کمترین میزان مربوطه به مردم (ایرانیان) است.

بررسی میزان اعتماد دانشجویان به افراد و گروه‌های غیر رسمی حاکی از آن است که بیشترین میزان اعتماد به اعضای خانواده و کمترین میزان به ایرانیان است بنا بر یافته‌های به دست آمده می‌توان گفت اعتماد بین گروهی دانشجویان کم است و اعتماد چندانی به این افراد و گروه‌ها ندارند. میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان به تفکیک گروه‌های اجتماعی مختلف نشان می‌دهد که در میان گروه‌های مورد بررسی بیشترین اعتماد را به استادان دانشگاه و دانشجویان دارند که مبین این است که در میان گروه‌های اجتماعی، اعتماد درون‌گروهی آنان که در حقیقت خودشان هم دانشجو هستند بیشتر از اعتماد برون‌گروهی است و بعد از آن به پزشکان و پرستاران اعتماد دارند و کمترین اعتماد آنان به بنگاه‌داران و فعالان سیاسی است. در یک نگاه کلی می‌توان گفت که اعتماد مدنی اکثر دانشجویان در حد متوسط و کم است. نهادهایی که دانشجویان به آنها اعتماد زیاد و خیلی زیادی داشتند به ترتیب عبارت‌اند از بانک‌ها، مراکز درمانی، دولت، مجلس، صداوسیما، قوه قضاییه، نیروی انتظامی، بسیج، سپاه، ارتش، شهرداری، مطبوعات، احزاب سیاسی، مؤسسه‌های خیریه، سازمان‌های غیر دولتی و

شوراها که در وهله اول بیشترین اعتماد به مؤسسه‌های خیریه، دولت، مراکز درمانی، قوه قضاییه و بانک‌هاست و کمترین اعتماد به شهرداری و بسیج است.

اکثر دانشجویان اعتماد چندانی به نهادها ندارند. از مجموع ابعاد سه‌گانه اعتماد (اعتماد فردی و گروهی، اعتماد مدنی و اعتماد نهادی) متغیر اعتماد اجتماعی کل ساخته شده که نشان می‌دهد در حدود یک‌سوم دانشجویان از اعتماد اجتماعی بالایی برخوردارند و در کل اعتماد اجتماعی در بین آنان کم است. احساس تعلق و دوستی به خانواده و بستگان بسیار زیاد و بعد از آن بیشترین احساس نزدیکی و تعلق، به گروه دوستان اختصاص دارد بر حسب احساس برخورداری از حمایت اجتماعی اظهار کرده‌اند که نیمی از آنان از حمایت‌های دیگران برخوردارند و نیمی دیگر یا بی‌بهره‌اند و یا اعتماد چندانی به کمک‌های دیگران ندارند و گفته‌اند که وقتی احتیاج به حمایت اجتماعی داشته باشند، این آشنا و خودی است که آنها را حمایت می‌کند. میزان ارتباط دانشجویان با سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی رسمی در یک سال گذشته (شبکه روابط اجتماعی) نشان می‌دهد که دانشجویان تا حد زیادی به شهرداری و شورای شهر رفته‌اند. آنان اظهار کرده‌اند که بیشترین مراجعه آنها به بانک‌ها، اداره‌های دولتی و شهرداری و کمترین میزان ارتباط با احزاب سیاسی، بسیج، دفتر ارتباطات مردمی مجلس، صداوسیما و نیروی انتظامی بوده و در مجموع میزان ارتباط دانشجویان با شبکه‌های رسمی کم بوده است. از بررسی شاخص سرمایه اجتماعی دانشجویان مورد بررسی مشخص می‌شود که فقط نزدیک به یک‌پنجم دانشجویان از سرمایه اجتماعی زیادی برخوردارند، آمارهای شاخص مزبور در مقیاس فاصله‌ای نیز گویای آن است که میانگین میانه و نمای برآورده شده برای دانشجویان از نقطه وسط شاخص پایین تر بوده و در مجموع دانشجویان مورد مطالعه سرمایه اجتماعی پایینی دارند.

با استفاده از آزمون‌های آماری کا اسکوتر، پیرسون و اسپیرمن انجام شده این نتیجه به دست آمده که متغیر میزان مشارکت رسمی دانشجویان با گروه‌ها، سازمان‌ها و نهادهای رسمی با برخی از متغیرهای مستقل، همبستگی معناداری دارد. پایگاه اقتصادی-اجتماعی پدر، تحصیلات مادر، نگرش به نقش کار و تلاش در زندگی و احساس ارزشمندی در جامعه بر میزان مشارکت رسمی دانشجویان تأثیر معناداری دارد به طوری که با افزایش این متغیرها مشارکت رسمی دانشجویان نیز افزایش یافته است. همچنین مشارکت دانشجویانی که در رشته‌های فنی و غیر فنی تحصیل می‌کنند تفاوت معناداری با یکدیگر دارد به صورتی که مشارکت رسمی دانشجویان رشته فنی بیشتر از دانشجویان رشته علوم انسانی است. بررسی

تأثیر همزمان متغیرها بر متغیر مشارکت رسمی نیز نشان داد که از پنج متغیر مذکور، فقط متغیر احساس ارزشمندی در جامعه است که ۷ درصد از تغییرات این متغیر را تبیین کرده است. میزان مشارکت غیر رسمی دانشجویان با تحصیلات مادرشان، پنداشت آنان از آینده، تقدیرگرایی و احساس ارزشمندی آنان در جامعه همبستگی مستقیم، مثبت و معناداری دارد. همچنین مشارکت غیر رسمی اقوام غیر فارس بیشتر از اقوام فارس است.

بررسی تأثیر همزمان متغیرهای مستقلی که با مشارکت غیر رسمی رابطه همبستگی داشتند نیز بیان‌کننده این است که فقط متغیرهای پنداشت از آینده و قومیت، بر میزان مشارکت غیر رسمی تأثیر مستقیم دارند و توانسته‌اند ۱۱ درصد از تغییرات این متغیر را تبیین کنند. اعتماد اجتماعی دانشجویان برحسب رشته تحصیلی و قومیت آنان تفاوت معناداری دارد، همچنین با افزایش پایگاه اقتصادی-اجتماعی پدر، تحصیلات مادر، آگاهی از اخبار کشور، احساس ارزشمندی در جامعه و تقدیرگرایی بیشتر دانشجویان، اعتماد اجتماعی آنان نیز افزایش یافته است. به عبارت دیگر بین متغیرها و اعتماد اجتماعی همبستگی معناداری مشاهده شده است. تحلیل رگرسیونی تغییرات اعتماد اجتماعی و بررسی تأثیر همزمان متغیرهایی که با اعتماد اجتماعی همبستگی داشتند نیز نشان می‌دهد که متغیرهای رشته تحصیلی و احساس ارزشمندی در جامعه ۲۳ درصد از تغییرات اعتماد اجتماعی دانشجویان را تبیین می‌کنند.

بررسی روابط بین هنجارهای اجتماعی و دانشجویان و متغیرهای مستقل تحقیق نشان می‌دهد که هنجارمندی دانشجویان با رشته تحصیلی آنان و تحصیلات مادرشان رابطه آماری معناداری دارد. به طوری که دانشجویان رشته‌های فنی بیشتر از دانشجویان رشته علوم انسانی به این هنجارها پایبندند، همچنین با افزایش تحصیلات مادر هنجارمندی دانشجویان نیز افزایش یافته است. بررسی تأثیر همزمان متغیرهای رشته تحصیلی دانشجو و تحصیلات مادر وی بر هنجارهای اجتماعی، در یک معادله خطی رگرسیونی نشان می‌دهد که تحصیلات مادر نقش تبیین‌کننده‌ای برای این متغیر دارد. به طوری که ۴ درصد از تغییرات هنجارهای اجتماعی با این متغیر تبیین شده است. بررسی روابط بین شبکه روابط اجتماعی و متغیرهای مستقل بیان‌کننده این است که فقط تحصیلات مادر بر شبکه روابط اجتماعی دانشجویان تأثیر معنادار داشته است به طوری که بر افزایش تحصیلات مادر دانشجویان روابط اجتماعی آنان نیز افزایش یافته است. علاوه بر همبستگی دو متغیر تحصیلات مادر و شبکه روابط اجتماعی، رابطه تک‌خطی آنها نیز نشان داده شده است. همچنین متغیر سرمایه اجتماعی با رشته تحصیلی، پایگاه اقتصادی-اجتماعی پدر، تحصیلات مادر، آگاهی از اخبار و وقایع کشور

احساس ارزشمندی در جامعه همبستگی معناداری دارد، دو متغیر رشته تحصیلی دانشجویان و احساس ارزشمندی آنان در جامعه به میزان ۹ درصد تغییرات سرمایه اجتماعی دانشجویان را تبیین می‌کند. یعنی دانشجویان رشته فنی از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردارند. این دو متغیر در مجموع ۳۱ درصد از تغییرات سرمایه اجتماعی را تبیین کرده و درصد باقیمانده مربوط به متغیرهای دیگری است که در این تحقیق بررسی نشده‌اند.

بر طبق نظریه‌های صاحب‌نظرانی چون پاتنام، فوکویاما، کلمن، بوردیو و... مطالعات تجربی سرمایه اجتماعی از عناصری تشکیل شده که میزان و شدت آنها در میان دانشجویان یکسان نبوده است. بالاترین حد سرمایه اجتماعی مربوط به مشارکت غیر رسمی و پایین‌ترین متعلق به مشارکت اجتماعی رسمی بوده است. این مسئله در کنار سایر عوامل حاکی از ضعف سرمایه اجتماعی در میان دانشجویان به ویژه در ابعاد مدرن مثل عضویت و فعالیت در نهادهای مدنی است که نکته مهمی از وضعیت جوانان در جامعه را به تصویر می‌کشد. از آنجا که جوانان و دانشجویان سرمایه‌های اصلی جامعه محسوب می‌شوند، کاهش سرمایه اجتماعی آنان می‌تواند زمینه را برای آسیب‌های فردی و اجتماعی فراهم کند. بخشی از عوامل مؤثر بر ضعف سرمایه اجتماعی دانشجویان، نشان‌دهنده تأثیر عوامل خانوادگی، نگرشی، زمینه‌ای و دانشگاهی است که بایستی مورد توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان قرار گیرد اما سهم عوامل و متغیرهای سطح کلان جامعه که خود بر عوامل خرد و میانی اثرگذار است نباید نادیده گرفته شود. با شتاب به سوی برخی پدیده‌های نوین در جامعه ایران ما شاهد گسست پیوندهای سنتی جوانان هستیم در حالی که هنوز جایگزین‌های آن به طور کامل وجود ندارد. بی‌اعتمادی به گروه‌ها و نهادها هم می‌تواند عامل بسیار مهمی تلقی شود که زیربنای اصلی تعاملات در جامعه است. بنابراین، دانشجویان در وضعیتی قرار دارند که در برخی موارد با پدیده‌های نوین و جدید همراهند اما همچنان پای در برخی سنت‌ها و ابعاد قدیمی دارند. هنوز بیشترین میزان اعتماد و برقراری روابط با خانواده و خویشاوندان است و آنان بیشترین حمایت را از خویشان و نزدیکان دریافت می‌کنند. در نتیجه، سرمایه اجتماعی مبتنی بر عناصر نوین مثل نهادهای مدنی کم است بنابراین، راهبردها، سیاست‌گذاری‌ها و راهکارها باید در زمینه تقویت عناصر سرمایه اجتماعی و به طور خاص و ویژه برای دانشجویان و جوانان باشد.

منابع

- امیر کافی، مهدی (۱۳۸۰). اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن. *نمایه پژوهش*، سال پنجم، شماره ۱۸.
- امیر کافی، مهدی (۱۳۷۵). *اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- برهان، سمیه (۱۳۸۳). *بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در ایران طی دوران پس از انقلاب اسلامی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا.
- بورديو، پیر (۱۳۸۱). *نظریه کنش: دلایل علمی و انتخاب عقلانی*. ترجمه: مرتضی مردیها. تهران: انتشارات نقش و نگار.
- پاتنام، روبرت (۱۳۸۰). *دموکراسی و سنت‌های مدنی*. مترجم: محمدتقی دلفروز. انتشارات روزنامه سلام.
- تاجبخش، کیان (۱۳۸۴). *سرمایه‌های اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه*. ترجمه: افشین خاکباز، حسن پویان. تهران: نشر شیرازه.
- جان فیلد (۱۳۸۶). *سرمایه اجتماعی*. ترجمه: غلامرضا غفاری و حسین رمضانی. تهران: کویر.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵). *جامعه‌شناسی نظم*. تهران: نشر نی.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۳). *تحلیل شبکه در جامعه‌شناسی*. فصلنامه علوم اجتماعی. تهران، شماره ۵.
- ذکایی، محمد سعید (۱۳۸۱). *سرمایه اجتماعی و مشارکت مدنی*. نشریه اندیشه. سال سوم، شماره ۶۶۱.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۰). *فرسایش سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن*. نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، شماره ۳۰.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۳). *ابعاد و کارکردهای سرمایه اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن*. مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران، بهار.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۸۳). *بررسی تجربی سرمایه اجتماعی در استان مازندران*. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی مازندران.
- شارع‌پور، محمود و خوش‌فر، غلامرضا (۱۳۸۰). *بررسی تأثیر سرمایه فرهنگی بر هویت اجتماعی جوانان در شهر تهران (طرح پژوهشی)*. تهران: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان تهران.
- فاتحی، ابوالقاسم (۱۳۸۲). *تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی دانشجویان در شهر تهران*. پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹). *پایان نظم سرمایه اجتماعی و حفظ آن*. ترجمه: غلامعباس توسلی. تهران: انتشارات جامعه ایرانیان.

فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۴). بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران. پایان‌نامه دکتری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

فیروزآبادی، سید احمد؛ ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی و اجتماعی در کلان شهر تهران فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳، زمستان.

کلمن، جیمز (۱۳۷۷). بنیادهای نظریه اجتماعی. مترجم: منوچهر صبوری. تهران: نشر نی.

کلمن و دیگران (۱۳۷۳). آینده بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی. مترجم: غلامعباس توسلی. نشر قومس.

گیدنز، آنتونی (۱۳۷۷). پیامدهای مدرنیت. ترجمه: محسن ثلاثی. تهران: نشر مرکز.

محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۶۹). بررسی زمینه‌های مشارکتی روستائیان و ارتباط آن با ترویج کشاورزی. جهاد سازندگی، معاونت ترویج و مشارکت‌های مردمی، طرح تدوین نظام ترویج ایران.

موسوی، میر طاهر (۱۳۸۶). بررسی و سنجش سرمایه اجتماعی در ایران. تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.

موسوی، میر طاهر (۱۳۸۶). سنجش سرمایه اجتماعی جوانان در ایران. سازمان ملی جوانان.

موسوی خامنه، مرضیه (۱۳۸۳). سرمایه اجتماعی و سلوک اجتماعی (پیامدهای درونی سرمایه اجتماعی در مدارس). رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

ملاحسنی، حسین (۱۳۸۱). بررسی رابطه میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس.

- Bourdieu, P (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Bourdieu, P (1986). *The Forms Of Capital* ", In J Richardson (ed) "*Hand Book of theory and Research for Sociology of Education*". New yourk, Green wood Press, PP. 248-9.
- Cavaye, Jim (2004). *Social Capital: a commentary on Issuse*. Understanding and Measurement, Community Development Australia www.obspascal.com/reports/2007.
- Coleman, James (1988). Social Capital In The Creation Of Human Capital. *American Journal of Sociology*. 94 (Supplement): S 95-S120.
- Coleman, James (1990). *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and The Creation Of Prosperity*. London, Penguin.
- Fukuyama, F. (1999). *Social Capital and Civil Society*. October 1, 1999/The institute Of Publicy, George Mason University.
- Morrow, W. (2002). *Children Experiences Of Community: Implication Of Social Capital discourses in Social Capital for Health incites Some qualitative research*. Health development agency.
- Putnam, R.D. (1995). Foreword. *Housing Policy Debate*, Vol. 9, No.1, PP. v-viii.